

O DVAMA ZVUČNIM ATLASIMA HRVATSKOGA JEZIKA

Velimir Piškorec
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Ivana Kurtović Budja
(Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb)

U radu se prikazuju dva 2015. godine izrađena zvučna atlasa hrvatskoga jezika: *Austrijacizmi i germanizmi u hrvatskome jeziku* i *Zvučni atlas hrvatskih govora*. Opisuju se metodologija, korpus, ustroj, odabir infomanata, njihova svrha te mogućnosti primjene.

Ključne riječi: zvučni atlas, hrvatski organski govori, germanizmi, dijalektna geografija, ekolingvistika, nove tehnologije, nematerijalna kulturna baština

UVOD

Tijekom 2015. izrađena su i javnosti predstavljena dva zvučna atlasa hrvatskoga jezika: *Austrijacizmi i germanizmi u hrvatskome jeziku* te *Zvučni atlas hrvatskih govora*. U prvospomenutom atlasu pohranjeni su zvučni zapisi mjesnih inačica 232 posuđenice iz njemačkoga jezika odnosno iz njegovih austrijskih varijanti, i to kako ih izgovaraju izvorni govornici 20 hrvatskih mjesnih govora u Republici Hrvatskoj. Ti se zapisi mogu pre-

slušavati preko interaktivne računalne aplikacije koja sadrži deset tablica s odabranim leksičkim jedinicama te statični zemljovid s označenim mjesnim govorima.

U *Zvučnome atlasu hrvatskih govora* izvorni govornici pojedinih hrvatskih mjesnih govora u Republici Hrvatskoj i izvan nje izgovaraju ekvivalente 70 rečenica hrvatskoga standardnoga jezika s ukodiranim fonološkim, morfološkim i leksičkim obilježjima, relevantnima za slavističku poredbenu dijalektologiju. Tijekom 2015. godine na ovaj su atlas kojemu je u podlozi *Googleov* interaktivni dinamični, pomični zemljovid postavljeni zvučni zapisi za 15 hrvatskih mjesnih govora.

ZVUČNI ATLAS

Austrijacizmi i germanizmi u hrvatskome jeziku

Zamisao o izradi atlasa nastala je u sklopu višegodišnje suradnje Katedre za njemački jezik Odsjeka za germanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Instituta za germanistiku Sveučilišta u Salzburgu. Tematski fokus te suradnje koja se odvijala u sklopu hrvatsko-austrijskih bilateralnih znanstvenih projekata bio je ponajviše usmjeren na austrijacizme i germanizme u hrvatskim mjesnim govorima te identificiranje južnonjemačkih odnosno austrijskih dijalektnih osobitosti u proučavanim posuđenicama na glasovnoj, oblikovnoj, leksičkoj i značenjskoj razini (usp. Piškorec i Scheutz 2003 i 2005).

Projekt zvučnoga atlasa smišljen je i realiziran sinergetskim ujedinjavanjem dodirnojezikoslovnih i dijalektoloških kompetencija hrvatskih germanista i kroatista te znanja i iskustava austrijskoga dijalektologa Hannesa Scheutza sa Sveučilišta u Salzburgu, stečenih pri izradi zvučnih atlasa južnonjemačkih odnosno austrijskih govora (usp. Scheutz 2008, 2009a i 2009b).

Prvi je korak u pripremama za izradu atlasa bio definiranje reprezentativnog korpusa germanizama i sastavljanje odgovarajućega upitnika. Na pomisao da je sastavljanje takvoga korpusa uopće izvedivo došlo se usporedbom rezultata dosadašnjih istraživanja germanizama u raznim organskim govorima hrvatskoga jezika i pisanoj baštini (npr. Piškorec 1997 i 2005, Glovacki-Bernardi 1998, Binder 2006, Štebih 2010). Pokazalo se naime da znatan dio leksičkoga sloja germanizama u raznim mjesnim govorima ima ishodište u istim leksičkim uzorima u njemačkome jeziku, a da se

mjesna varijabilnost hrvatske replike odražava uglavnom na glasovnome, a nešto manje na oblikovnom i značenjskom planu.

Želeći osigurati nužnu i dovoljnu reprezentativnost korpusa, a imajući istovremeno u vidu ne samo prihvatljivu razinu opterećenja potencijalnih informanata nego i perceptivni kapacitet budućih korisnika atlasa, odlučeno je da korpus sadrži tristotinjak leksičkih jedinica za koje se na temelju dotadašnjih istraživanja moglo pretpostaviti da će dobrim dijelom biti zastupljene u većini mjesnih govora uključenih u atlas. U konačnici se na popisu germanizama našlo 269 jedinica – većinom imenica, ponešto glagola te nekoliko pridjeva, priloga i uzvika, razvrstanih prema onomaziloškom načelu, tj. prema njihovoj pripadnosti raznim područjima izvanjezične zbilje.

Drugi projektni korak sastojao se u sastavljanju odgovarajućega upitnika koji bi se koristio pri ispitivanjima i snimanjima iskaza informanata. Polazeći od činjenice da hrvatski germanizmi uglavnom denotiraju tzv. realije odnosno entitete iz materijalnoga svijeta, a želeći što manje utjecati na iskaze informanata, odlučeno je da se izradi slikovni upitnik bez verbalnih elemenata. Prikupljeni slikovni materijal H. Scheutz uobličio je u fotoknjigu odnosno ilustrirani dijalektološki upitnik.

Iako se već kod planiranja projekta pošlo od uvida u rezultate dosadašnjih relevantnih istraživanja, iz kojih je razvidno da su germanizmi najzastupljeniji u leksiku mjesnih govora sjeverozapadne, središnje i istočne Hrvatske, u trećem je projektnom koraku trebalo obaviti odabir mjesnih govora koji će se uključiti u atlas. Kako bi se osigurala zemljopisna reprezentativnost u kombinaciji s kroatističko-dijalektološkom, pokazalo se potrebnim uključiti u projektnu ekipu profesionalnoga dijalektologa kroatista. Tako se uz već postojeće članove hrvatske projektne ekipe – voditelja Velimira Piškorca te istraživače suradnike Kristiana Novaka i Petra Radosavljevića – projektu priključila i Ivana Kurtović Budja kao savjetnica za hrvatska narječja. Nakon obavljenih konzultacija, gdje je primarni kriterij bio dijalektna reprezentativnost, a sekundarni dostupnost informanata, odlučeno je da se u obzir uzmu sljedeći punktovi: Čabar, Slavetić, Glina, Topusko, Karlovac, Velika Mlaka, Zagreb, Šenkovec, Dubravica, Gornje Jesenje, Bednja, Petrijanec, Varaždin, Držimurec-Strelec, Miholec, Đurđevac, Virovitica, Osijek, Vukovar i Mačkovac.

Četvrta faza projekta obuhvaćala je provođenje terenskoga snimanja te zvučnu obradu snimljenoga materijala. U ovoj fazi u projekt su se uključila još tri mlada suradnika s hrvatske strane: Josip Kranjčec, Filip Galović i Krunoslav Puškar. Iako se u početku po punktu planiralo snimiti po dvoje

informanata – jednoga starije i jednoga mlađe generacije – odlučeno je s obzirom na relativno ograničene vremenske resurse da se po punktu snimi samo po jedan informant starije ili srednje generacije.

U petome projektnome koraku izrađena je odgovarajuća računalna aplikacija čiji je autor austrijski informatičar Werner Moser, stalni suradnik H. Scheutza pri izradi njegovih zvučnih atlasa. Tomu je pak prethodila izrada usustavljena i pregledna prikaza germanizama prilagođena budućim korisnicima.

Uzimajući u obzir grafička ograničenja što ih postavlja prikaz germanizama na zaslonu računala, a nakon preslušavanja svih snimljenih materijala, odlučeno je da se u završnu inačicu atlasa uključe 232 germanizma raspoređena u skladu s labavim onomaziološkim načelom u sljedećih deset skupina: gradnja i stanovanje, obrt, odjeća, kućanstvo I, kućanstvo II, jelo i piće, kretanje i promet, biljke i vinograd, prodaja i zabava te varia. S obzirom na činjenicu da su za znatan dio zastupljenih germanizama leksički uzori identificirani u južnonjemačkim odnosno austrijskim dijalektima, donesena je odluka da konačan naziv atlasa bude *Austrijacizmi i germanizmi u hrvatskome jeziku*.

Kao što smo već spomenuli, atlas se sastoji od statičnog zemljovida s ucrtanim punktovima te 10 tablica u kojima su raspoređeni uključeni leksemi prema navedenim izvanjezičnim skupinama. Svaka tablica ima četiri stupca te između četiri i osam redaka. U poljima tablica naveden je najprije standardnohrvatski ekvivalent njemačke posuđenice, a ispod njega pretpostavljeni njemački model, npr. *prsluk – Laiberl ‘Gilet’, kućni ogrtač – Schlafrock*. Preslušavanje pojedinoga zvučnog zapisa moguće je klikom miša na neko polje u tablici, a zatim na oznaku uz mjesto u govoru u kojem želimo čuti kako se izgovara pojedini germanizam. U slučaju da mjesnogovorni leksem nije germanizam, na početku zvučnoga zapisa čuje se zvuk zvona. Ako pak informant nije dao nikakav iskaz, čuje se zvuk *beep*.

Trenutačno (veljača 2016.) je atlas pretraživ isključivo izvanmrežno kao sastavni dio putujuće izložbe *Od gojzerice do dindrlice. Austrijacizmi i germanizmi u hrvatskome*, koja je 2015. uz financijsku potporu Austrijskoga kulturnog foruma Zagreb 2015. bila postavljena u Zagrebu i Osijeku, a u prvoj polovici 2016. planirano je njezino gostovanje u Đurđevcu i Zadru. Nakon završetka izložbe atlas će biti mrežno dostupan.

ZVUČNI ATLAS HRVATSKIH GOVORA

Do zamisli da se pristupi izradi ovoga atlasa došlo se spontano pošto se pri prvim terenskim snimanjima za atlas germanizama uvidjelo koliki je epistemološki potencijal sadržan u zvučnom bilježenju istovrsnih i usporedivih jezičnih podataka. Ohrabreni poticajem austrijskoga partnera H. Scheutza, koji je u svoje atlase uključivao i druge jezične razine, a ne samo leksičku, odlučili smo iskoristiti prigodu terenskoga rada na atlasu germanizama te s pojedinim informantima snimiti i dodatnu građu.

Prvi je korak bio sastavljanje odgovarajućega upitnika, za koji je unaprijed odlučeno da sadrži rečenične modele u standardnome jeziku koje kazivač lako može *prevesti* u organski idiom izvornoga govornika. Izradi upitnika pristupilo se uzimajući u obzir tradiciju i praksu lingvističke odnosno dijalektne geografije (usp. npr. Kovačec 2007, Jozić 2011, Menac-Mihalić i Celinić 2013), no sa specifičnostima relevantnima za slavističku odnosno kroatističku dijalektologiju. Na temelju postojećih dijalektoloških upitnika te građe iz stare pisane baštine, sastavljen je upitnik od 70 sintaktičkih jedinica (69 jednorečeničnih i jedne dvorečenične).

U slavističkoj se i kroatističkoj dijalektologiji praćenjem razvoja pojedinih praslavenskih glasova dolazi do pozicioniranja pojedinih govora u okviru pojedinih narječja ili dijalekata. Isti se cilj postiže i proučavanjem morfoloških osobitosti pojedinoga govora, a leksička pak istraživanja pokazuju da se izoglose pojedinoga leksema ne poklapaju s izoglosama pojedinoga dijalekta ili pojedinoga narječja.

Imajući to u vidu rečenice u upitniku i na zaslonu raspoređene su u jedanaest skupina prema sljedećim obilježjima: odrazi praslavenskih glasova 1. jata, 2. prednjeg nazala ɛ, 3. stražnjeg nazala ɔ, 4. slogotvornog glasa *l*, 5. glasa *d'* odnosno skupine *daj*, 6. sudbina *psl.* glasa *h* na početku, u sredini i na kraju riječi, odrazi *psl.* 7. suglasničkih skupina **zdj*, **skj*, **stj*, 8. dočetnoga *l* u nominativu jednine imenica i pridjeva te u glagolskome pridjevu radnom muškoga roda, 9. različiti naglasni inventari i raspodjela naglasaka u pojedinačnim riječima te u sklonidbenim i sprezydbenim obrascima, 10. riječi različite od njihovih istoznačnica u hrvatskome standardnom jeziku i 11. različiti oblici riječi u sklonidbenim i sprezydbenim obrascima.

Računalnu aplikaciju za atlas izradili su prof. dr. Mario Essert i Božidar Štimac, a snimanja i obradu zvučnoga materijala obavljali su isti suradnici kao i na prethodnome atlasu.

Osnovna svrha atlasa jest bilježenje, čuvanje i promicanje žive hrvatske jezične baštine u svojoj njezinoj zemljopisnoj raslojenosti i oblikovnome bogatstvu. Prepoznalo je to i Ministarstvo kulture RH koje je 2014. osiguralo početna financijska sredstva za izradu odgovarajuće računalne aplikacije za atlas. Naime skrb o hrvatskim organskim govorima kao nematerijalnoj kulturnoj baštini institucionalizirana je preko tog ministarstva pa se na njegovoj Listi zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske dosada (veljača 2016.) nalaze: bednjanski govor, čabarski govori, dubrovački govor, govor Huma na Sutli, govor i toponimija sela Vidonje, govor otoka Suska, govor posavskog sela Siče, govor zadarskih Arbanasa, grobnička čakavština, istrorumunjski govori, kajkavski donjosutlanski (ikavski) dijalekt, splitski govor (splitska čakavština), štrigovska skupina govora i žminjski govor.

Na globalnoj razini atlas je aktualni ekolingvistički doprinos predstavljanju i očuvanju svjetske jezične raznolikosti kao duhovno-uljudbene vrijednosti koja sadrži nebrojene jedinstvene misaone i izražajne obrasce ljudskoga jezika (usp. npr. Fill 1993). *Zvučni atlas hrvatskih govora*, slobodno dostupan na internetu (usp. Piškorec 2015), kontinuirani je nacionalni ekolingvistički projekt te će tijekom vremena u njemu biti zastupljeno sve više i više mjesnih govora.

ZAKLJUČNE MISLI

Ovdje u kratkim crtama prikazana dva zvučna atlasa hrvatskoga jezika nastavljaju se na tradiciju dijalektne geografije (usp. npr. Riehl 2009: 40–43, Bechert i Wildgen 1991: 25–32), no uz primjenu novih multimedijalnih tehnologija koje omogućuju usustavljeno pohranjivanje i brzu, interaktivnu dostupnost međusobno usporedivih zvučnih jezičnih podataka. U njima je sadržana bogata i raznovrsna izvorna jezična građa, pogodna za daljnja istraživanja u području dijalektologije, systemske lingvistike te dodirnog i supostavljenog jezikoslovlja. Kako pokazuju dosadašnje reakcije korisnika, oba atlasa imaju i znanstveno-popularnu i edukativnu funkciju, pa čak i ludičku. I naposljetku, njima se predstavlja, čuva i promiče živa hrvatska jezična baština te pokazuje stvarni identitet hrvatskoga jezika, često strukturalističko-redukcionistički sveden na preskriptivno nadziran jezični sustav standardnoga jezika post-maretićevskog tipa.

IZVORI

- Bechert, Johannes, Wildgen, Wolfgang. 1991. *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchhandlung.
- Binder, Theo. 2006. *Njemačke posuđenice u hrvatskom govoru Osijeka*. Preveo i za tisak priredio Velimir Petrović. Zagreb: Odsjek za germanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i FF press.
- Fill, Alwin. 1993. *Ökologistik. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka. 1998. *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb*. Frankfurt/Main: Peter Lang: 95–249 [objavljeno u istoj publikaciji s radom Stanka Žepića *Deutsche Grammatiken kroatischer Verfasser in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, 9–94].
- Jozić, Željko. 2011. O digitalnoj dijalektološkoj kartografiji. 1. *Međimurski filološki dani. Zbornik radova*. Ur. Ante Bežen i Đuro Blažeka. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: 75–90.
- Kovačec, August. 1997. Lingvistička geografija i srodne metode. *Uvod u lingvistiku*. Prir. Zrinjka Glovacki-Bernardi, II. proš. izd. Zagreb: Školska knjiga: 53–75.
- Lista zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara*. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Internet. 8. veljače 2016. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3650>
- Menac-Mihalić, Mira, Celinčić, Anita. 2013. Čakavsko narječje u dijalektološkim atlasima (s primjerima karata razvoja *ę u ‘jezik’, ‘jetra’, ‘žed’). “Hrvatski dijalektološki zbornik”, 18: 219–237.
- Piškorec, Velimir. 1997. *Das deutsche Lehngut in der kajkavisch-kroatischen Mundart von Đurđevac*. Frankfurt/Main (...): Peter Lang.
- Piškorec, Velimir. 2005. *Germanizmi u govorima đurđevčke Podravine*. Zagreb: Odsjek za germanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu / FF-press.
- Piškorec, Velimir. 2015. *Zvučni atlas hrvatskih govora*. Internet. 8. veljače 2016. <http://hrvatski-zvucni-atlas.com/>
- Piškorec, Velimir, Scheutz, Hannes. 2003. Deutsch-kroatische Lehnwortphonologie: Deutsche Lehnwörter in den Dialekten der Podravina. “*Suvremena lingvistika*”, 29: 121–143.
- Piškorec, Velimir, Scheutz, Hannes. 2005. Deutsch-kroatischer Sprachkontakt an der Habsburgergrenze. Germanismen in den Dialekten von Podravina. “*Zagreber Germanistische Beiträge*”, 13: 285–307.
- Riehl, Claudia Maria. 2009. *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*. 2., überarb. Aufl. Tübingen: Gunter Narr.
- Scheutz, Hannes. 2008. *Die Dialekte des Salzkammergutes. Eine sprechende Landkarte auf CD-ROM mit ausführlichem Begleitheft*. Salzburg.
- Scheutz, Hannes. 2009a. *Drent und herent. Dialekte im salzburgisch-bayerischen Grenzgebiet. Mit einem sprechenden Dialektatlas auf CD-ROM*. 2. Aufl. Salzburg: EuRegio.
- Scheutz, Hannes. 2009b. *Deutsche Dialekte im Alpenraum*. Internet. 8. veljače 2016. <http://www.argealp.org/atlas/>
- Štebih, Barbara. 2010. *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

ZUSAMMENFASSUNG

ZWEI SPRECHENDE SPRACHATLANTEN DES KROATISCHEN

In dieser Arbeit werden zwei im Jahr 2015 erstellte sprechende Sprachatlanten des Kroatischen dargestellt: *Austriazismen und Germanismen im Kroatischen* und *Der sprechende Atlas kroatischer Mundarten*. Besprochen werden die Methodologie, das Korpus, die Struktur, die Informantenauswahl sowie ihr Zweck und ihre Anwendungsmöglichkeiten.

Stichwörter: sprechender Sprachatlas, kroatische Dialekte, deutsche Lehnwörter, Dialektgeographie, Ökoluistik, neue Technologien, immaterielles Kulturerbe